

TEISĖS FILOSOFIJA

TEISĖS PRINCIPŲ VAIDMUO TEISINIAME PROCESĖ: SOCIALINIŲ SANTYKIŲ REGULIAVIMO YPATUMAI

Doktorantas Kęstutis Jankauskas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, LT–08303 Vilnius
Telefonas 271 46 97
Elektroninis paštas K.Jankauskas@lrkt.lt

Pateikta 2004 m. gegužės 20 d.

Parengta spausdinti 2004 m. gruodžio 10 d.

Pagrindinės sąvokos: teisės principai, teisės sistema, teisinis procesas, konstitucinė doktrina.

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjami teisės principai, jų funkcijos teisiniame procese, teisės principų ir teisinio reguliavimo santykis. Siekiama parodyti, kaip teisės principų samprata, jų vieta ir reikšmė teisės sistemoje priklauso nuo to, ar principams pripažįstama normatyvaus poveikio socialiniams santykiams savybė. Taikant teisės dogmatikos, kritinės analizės, lyginamąjį metodą grindžiama teisės principų kaip savarankiškų teisės sistemos elementų samprata. Tokia teisės principų samprata iliustruojama konstitucinės jurisprudencijos pavyzdžiais. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra pažymėjęs, kad Konstitucija yra vientisas aktas. Jos normos ir principai sudaro darnią sistemą. Nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima aiškinti taip, kad būtų iškreiptas arba paneigtas kurios nors kitos konstitucinės nuostatos turinys, nes taip būtų iškreipta viso konstitucinio reguliavimo esmė. Tai leidžia teigti, kad teisės principai (ne tik teisės normos) teisiniame procese atlieka savarankiškas, tik jiems būdingas funkcijas. Kartu parodoma, kad principai nuo normų skiriasi ypatingu, savitu normatyviu poveikiu reguliuojamiems socialiniams santykiams. Abstraktus teisės principų formulavimas teisėkūros aktuose bei talpus principų turinys lemia plačias poveikio reguliuojamiems santykiams ribas, todėl to paties principo determinuojamąjį poveikį gali patirti skirtingų teisės šakų normos, o tiesioginį teisės principo reguliuojamąjį poveikį – skirtingos socialinio gyvenimo sritys. Teisės principai ne tik yra susiję su kitais teisės sistemos elementais loginiais (sisteminiais) ryšiais, kurių identifikavimas daro įtaką teisės normų turiniui, t. y. jį determinuoja, bet ir koordinuoja visą teisės sistemą – teisės principai nubrėžia ne tik teisės normų, bet ir vienas kito turinio ribas. Be to, teisės principai pasižymi savita, kitokia nei teisės normų tarpusavio konkurencija: vienoje byloje „pralaimėjęs“ teisės principas išlieka teisės sistemoje ir ateityje galės būti taikomas kitoje byloje, kurioje galbūt „nurungs“ kitą „mažesnio svorio“ teisės principą. Teisės principų savitą konkurenciją lemia principų „nesprendžiamuo“ savybė – jie nurodo kryptį ar motyvą, į kurią būtina atsižvelgti priimant sprendimus tiek kuriant teisę, tiek ją aiškinant bei taikant. Šitaip reiškiasi teisės principuose įtvirtintų pamatinių vertybių konkurencija, o šios konkurencijos rezultatai, taip pat vis nauji teisės principų turinio ir reguliuojamojo poveikio aspektai atskleidžiami ne tik teisėkūros, bet ir teisės taikymo bei aiškinimo aktuose.

Ižanga

Šiame straipsnyje nagrinėjamų teisės principų tyrimų atskaitos taškas arba požiūris į nagrinėjamus reiškinius galėtų būti apibūdinamas kaip *formalus* požiūris, t. y. vadovautasi

teisinėje praktikoje visuotinai pripažintu faktu, kad teisės sistemai priskiriamą reiškinį nesunkiai galima identifikuoti (kaip teisę) pirmiausia atsižvelgiant į teisiniams reiškiniams būdingus formos požymius, o į turinį dėmesys kreipiamas tiek, kiek tai reikalinga tyrimo tikslams pasiekti ir kiek leidžia tyrimo apimtis [1]. Taigi daugiausia dėmesio skiriama formaliesiems teisės požymiams, kurie ją apibūdina kaip santykinai autonomišką, dinamišką ir refleksišką idealių elgesio modelių sistemą. Šios sistemos elementai turi tik jiems būdingų požymių, vidinę struktūrą, atlieka savitas funkcijas, taigi pasižymi savybėmis, kurios leidžia identifikuoti atskirus sistemos elementus, kartu ir pačią sistemą kaip *teisės* sistemą, kurios egzistavimo įrodymų randama tiriant konkrečius empirinius faktus.

Tiriant teisės principus taip pat atsižvelgta į tai, kad teisinė tikrovė, kuriai priskiriami ne tik *teisės* sistemos, bet ir *teisinės* sistemos reiškiniai bei procesai (normos, principai, institucijos, aktai, teisiniai santykiai, skirtingas šių santykių dalyvių statusas, mąstymas, kultūra, teisinė sąmonė ir kt.), yra turtingos bei sudėtingos socialinės tikrovės dalis. Ši tikrovė nėra tapati gamtinei tikrovei, taigi socialinės tikrovės ir mąstymo (pažinimo) santykis yra skirtingas. Gamtinės tikrovės faktai, procesai, jų dėsningumai nepriklauso nuo mūsų mąstymo apie juos, taigi mąstymo vaidmuo yra pasyvus, tačiau socialinė tikrovė nėra nepriklausoma nuo jos dalyvių įsitikinimų, teisingų ar klaidingų doktrinų. Mąstantys apie socialinę tikrovę subjektai ir veikiantys bei kuriantys šią tikrovę subjektai sutampa. Empiriniai socialinės tikrovės faktai yra neatsiejami nuo veikiančio subjekto ir negali būti be jokių išlygų, nenurodžius tam tikrų mąstymo koordinacijų ir jų nepaaiškinus naudojami kaip objektyvios tiesos kriterijai [2]. Žinoma, tai nereiškia, kad turėtų būti abejojama proto galia siekti objektyvios tiesos, tačiau reikia pripažinti, kad socialinėje tikrovėje tam tikri reiškiniai ir procesų dėsningumai, nors ir postuluojami, nėra absoliučiai šią tikrovę determinuojantys, kad juos nustatytų būtų galima racionaliai ir empiriškai tiksliai paaiškinti praeitį, dabartį bei prognozuoti ateitį.

Taigi tiriant teisę ir jos principus turima galvoje tai, kad teisė yra sudėtingas reiškinys, jis gali būti tiriamas skirtingais požiūriais [3]. Teisinėje literatūroje teisės tyrimai skirtingais pjūviais (ir tokių tyrimų pasekmė – šio fenomeno sampratų pliuralizmas) paprastai laikomi viena esminių įvairiapusio teisės pažinimo sąlygų. Daugelis skirtingų teisinio mąstymo būdų išskiria skirtingus teisės būties aspektus ir kiekvienas įneša atskirą bei savitą indėlį į teisės pažinimą. Skirtingos teisės sampratos formuluojamos skirtingose teisinės tikrovės koordinacijų sistemose, todėl jos ne eliminuoja viena kitą, bet papildo (pavyzdžiui, pozityviosios ir prigimtinių teisės kategorijos šiandien yra neatsiejamos) [4]. Taigi teisės sampratos, teisės struktūros, taip pat teisės normų bei principų, jiems priskiriamų požymių ir vietos teisiniame procese [5], taip pat daugelis kitų klausimų teisės moksle buvo ir lieka diskusijų objektu.

Pažymėtina, kad teisės principai paprastai apibrėžiami kaip vadovaujančios, pamatinės bendro pobūdžio nuostatos, idėjos, teisės esmė, kreipiantieji pradai, kuriuose įkūnyti būdingiausi teisės bruožai, darantys įtaką kitiems teisės sistemos elementams ir visai teisei sistemai [6], tačiau ne kiekvienoje teisės principų sampratoje pripažįstama jų teisinio reguliavimo savybė – galia paversti *faktinius* socialinius santykius *teisiniais* santykiais. Teisės principai lyg ir laikomi bet kurios teisinės veiklos (teisės kūrimo, aiškinimo bei įgyvendinimo) orientyrais, tačiau šių orientyrų imperatyvumas, palyginti su teisės normomis, nėra aiškiai apibrėžtas.

Jeigu teisės principams nėra pripažįstama teisinio reguliavimo savybė, savarankiškos funkcijos teisiniame procese kartu su teisės normomis, vadinasi, gali būti abejojama, ar principai kaip teisinės tikrovės reiškiniai pagrįstai vadinami pamatinėmis teisės nuostatomis, kurios daro įtaką kitų teisės sistemos elementų turiniui ir visai teisei sistemai. Šiuo atveju negelbėja ir platesnė arba „integrali teisės samprata“, kai teisė aiškinama kaip jungianti keletą jos būties lygmenų, t. y. teisė suprantama kaip informacinė-reguliacinė sistema, padedanti nustatyti tam tikrą socialinio elgesio organizavimo, kontrolės bei apsaugos tvarką, tačiau ši sistema grindžiama ne kuriuo nors vienu teisės būties pavidalu, bet visais trimis vienu metu (teisinės idėjos, teisės normos ir teisiniai santykiai) [7]. Nuosekliai laikantis šios koncepcijos teisės principai kaip ir kiti teisiniai reiškiniai, lyg ir turėtų egzistuoti visais trimis pavidalais. Taigi, pirma, principais vadinamos abstraktaus pobūdžio pamatinės *teisinės idėjos*. Šioms idėjoms nėra pripažįstama teisinio reguliavimo savybė, nes idėjos neturi teisės

(normų) sistemos elementams būtinų požymių (formalaus apibrėžtumo, visuotinio privalomumo ir pan.). Antra, principai egzistuoja kaip ypatingos *teisės normos* (normos-principai, normos-tikslai), kuriose įtvirtintos itin abstraktaus pobūdžio, todėl dažnai deklaratyvios nuostatos. Šiame lygmenyje teisinio reguliavimo savybė paprastai priskiriama ne teisės principams, bet normoms. Jeigu principams ir pripažįstama galia reguliuoti socialinius santykius, tai tik tada, kai teisės principai yra įtvirtinti pirminiame teisiniame tekste (teisėkūros akte) kartu su normomis ir formuluojami *kaip* normos. Trečiasis lygmuo – teisiniai santykiai, todėl teisės principai turėtų egzistuoti ne tik teisinės idėjos ar teisės normos pavidalais, bet ir realizuotos teisės lygmenyje. Tada darytina išvada, kad ne tik normos, bet ir teisės principai vienaip ar kitaip daro įtaką žmonių elgesiui, paverčia jų santykius teisiniais, t. y. sukelia tokias pačias pasekmes, kaip ir kiti teisinio reguliavimo galią turintys sistemos elementai (normos). Deja, nors teisės principai ir aiškinami kaip apimantys „visą teisės materiją“, nors jiems priskiriamas *tam tikras* vaidmuo teisinių santykių funkcionavimo procese, nėra aiškiai apibrėžiama, koks yra teisės principų santykis su teisinio reguliavimo kategorija, kokį vaidmenį teisiniame procese vaidina teisės principai: ar jie yra tik pagalbiniai teisinės sistemos bei teisinio teksto elementai, kurie „aptarnauja“ teisės normas, ar jiems būdingos savarankiškos funkcijos, kurias šie pamatiniai, kreipiantieji pradai atlieka *šalia* teisės normų.

Teisės principai ir teisinis reguliavimas

Teisės principus apibrėžus kaip jos turinį ir visą teisinę sistemą *kreipiančius pradus*, šie reiškiniai turėtų būti priskiriami tai pačiai tikrovės sričiai kaip ir teisės normos, t. y. idealiems elgesio modeliams, bendro pobūdžio elgesio taisyklėms, kurių visuma sudaro palyginti savarankišką formaliai apibrėžtų elgesio standartų sistemą. Jeigu šiai sistemai priskiriame ir normas, ir principus, vadinasi, šiems elementams būdingi tam tikri sutampantys požymiai: aiškiai identifikuojamas teisės kūrimo šaltinis, formalusis apibrėžtumas, sistemiškumas, refleksivumas ir dinamiškumas, taip pat imperatyvumas – potenciali galia daryti įtaką faktiniam socialinių santykių dalyvių elgesiui ir prievartinio imperatyvų realizavimo galimybė [8]. Sutampantys požymiai (jų visuma) leidžia skirtingus elementus (normas ir principus) priskirti tai pačiai sistemai, o kartu identifikuoti ją kaip savarankišką reiškinį – idealių elgesio standartų sistemą.

Kita vertus, teisės principai skiriasi nuo normų savo logine struktūra, raiškos bei įtvirtinimo teisiniame tekste ypatumais, formulavimo pirminiuose teisėkūros aktuose abstraktumu, t. y. principuose lyg ir nėra įtvirtinamos konkrečios teisės bei pareigos (tiksliau – privalomo ar leistino elgesio modelis apibrėžiamas labai abstrakčiai). Teisės principuose dažnai formuluojamos visuotinai pripažintos vertybės, siekiai, tikslai, taigi šiuose abstraktaus pobūdžio elgesio standartuose (kitais nei normose) nustatomos tik principinės oficialiai sankcionuoto elgesio kryptys. Šiais teisės principų ir normų skirtumais grindžiamos skirtingos teisės principų sampratos [9]. Ne kiekviena samprata leidžia teigti, kad teisės principai atlieka savarankišką vaidmenį teisiniame procese, kurio viena iš stadijų yra *teisinis reguliavimas* [10]. Įvairūs autoriai remdamiesi skirtingu elgesio taisyklių abstraktumo laipsniu, pateikia skirtingas išvadas dėl teisės principų reguliuojamojo vaidmens teisiniame procese, kartu ir skirtingas išvadas dėl principų vietos teisės sistemoje.

Pirma, teisės principais vadinamos abstraktaus pobūdžio vadovaujančios idėjos, kurios priklauso teisinės sąmonės sričiai, bet ne *normatyviai* teisei tikrovei. Šios idėjos nėra teisiniai imperatyvai net ir tada, kai yra išreikštos teisiniame tekste. Tai tik abstrakčios deklaracijos, siekiamybė, tam tikrų tikslų, uždavinių formulavimas nesuteikiant jokie norminio krūvio. Teisės principams skiriama vieta ne teisės (normų) sistemoje, bet *teisinėje* sistemoje šalia kitų šios sistemos elementų, kurie gali būti *kaip nors* susiję su normomis, tačiau neturi teisės (normų) sistemos elementams būtinų savybių, neturi potencijos *reguliuoti* socialinius santykius. Šioje teisės principų sampratoje teisės normos yra vieninteliai normatyvumo krūvį turintys teisės sistemos elementai. Teisinės idėjos-principai neturi bendrų su teisės normomis požymių, taigi šioms abstrakčioms nuostatomis nelieka vietos ir teisės sistemoje [11].

Teisinės idėjos nėra pozityviosios teisės dalis, todėl jos priskiriamos reiškiniams, kurie galbūt daro įtaką teisei, tačiau ne kaip teisės sistemą kreipiančios nuostatos, o tik tiek, kiek teisei daro įtaką kiti neteisiniai veiksniai. Taip suprantami teisės principai vargu ar gali būti pagrįstai vadinami pamatinėmis teisinėmis idėjomis, kurios kreipia (determinuoja) visų kitų teisinių reiškinių turinį, daro įtaką kitiems teisės sistemos elementams ir visai teisės sistemai.

Antra, teisės principai apibūdinami kaip atskira ypatingų teisės normų grupė (rūšis), kaip ypatingos itin bendro pobūdžio pamatinės teisės normos, kurias sukonkretina kitos, detalizuojančios normos. Abstraktaus pobūdžio pamatinėse normose, skirtingai nei ordinariose, nėra įtvirtinamas konkretus elgesio modelis, kuriame būtų detalios apibrėžtos subjektų teisės ir pareigos, – jose įtvirtinamos tam tikros vertybės, tikslai, taigi labai abstrakčiai nurodoma bendra atitinkamos socialinių santykių srities teisinio reguliavimo kryptis. Šiuo atveju teisės principai kaip pamatiniai teisės sistemą kreipiantys pradai priklauso teisės sistemai tik tiek, kiek norminio teisės akto tekste yra formuluojami kaip teisės normos arba yra išreikšti ne vienoje normoje, todėl gali būti išvedami apibendrinus keleto normų turinį [12]. Taigi teisės normos yra vieninteliai normatyvumo krūvį turintys teisės sistemos elementai, vadinasi, lyg ir nėra pagrindo kalbėti apie savarankiškas teisės principų funkcijas teisiniame procese (šalia teisės normų), taip pat ir apie kokius nors *principų* reguliuojamojo poveikio socialiniams santykiams ypatumus.

Ir trečia. Teisės principams kaip itin talpioms (turinio požiūriu) norminio pobūdžio nuostatoms pripažįstama galia tiesiogiai reguliuoti socialinius santykius, kaip ir teisės normoms, todėl teisės principai priskiriami prie lygiaverčių teisės sistemos elementų, kurie egzistuoja *šalia* teisės normų [13]. Šioje teisės principų sampratoje pripažįstami teisės normų ir principų skirtumai, įvertinamas ypatingas teisės principų abstraktumo laipsnis, loginė struktūra, raiškos teisiniame tekste formos, formulavimo teisės aktuose ypatumai, tačiau kartu yra pripažįstama, kad principai, kaip ir teisės normos, daro tiesioginį normatyvų (reguliuojamąjį) poveikį socialinių santykių subjektų elgesiui, t. y. atsižvelgiama į ypatingą teisės sistemos elementų savybę – *visų* daugiau ar mažiau abstrakčių elgesio standartų (ir normų, ir principų) galią tiesiogiai veikti socialinius santykius, paversti juos teisiniais santykiais.

Apibendrinat galima teigti, kad normatyvaus poveikio socialiniams santykiams savybė, viena vertus, priskiriama tik teisės normoms – pirminiuose (teisėkūros) aktuose įtvirtintoms abstraktaus pobūdžio ordinarioms elgesio taisyklėms arba pamatinėms normoms, kurias pirmosios detalizuoja [14]. Taip pat yra pripažįstama, kad ne tik normos, bet ir principai daro tiesioginį reguliuojamąjį poveikį faktinei socialinei tikrovei. Galėtų būti keliamas klausimas, kodėl apskritai teisės sistemoje reikia skirti normas ir principus, jeigu šie elementai, nors ir skiriasi formulavimo teisiniame tekste *abstraktumo* laipsniu, yra bendro pobūdžio, formaliai apibrėžtos, sisteminiiais ryšiais susijusios *imperatyvios* taisyklės? Iš tiesų daugeliu požymių teisės normos ir principai sutampa: visose daugiau ar mažiau abstrakčiose taisyklėse yra išreikšti idealūs elgesio modeliai (standartai), su kuriais socialinių santykių subjektai privalo derinti savo elgesį, šie normatyviniai vaizdiniai turi būti vienaip ar kitaip įtvirtinti teisės aktuose, be to, visi daugiau ar mažiau abstraktūs elgesio standartai sudaro vientisą, neprieštaringą sistemą, kurios elementai kiekvienas savaip atspindi ir kartu veikia sudėtingą socialinę tikrovę. Gal būt teisės sistemos elementų normatyvumo požymis yra atsakymo į klausimą raktas. Jeigu teisinio reguliavimo savybė yra priskiriama ir teisės normoms, ir teisės principams, vadinasi teisiniame procese normos ir principai atlieka savarankiškas funkcijas. Kita vertus, remiantis anksčiau minėtais teisės normų ir principų skirtumais gali būti abejojama, ar šių elementų reguliuojamasis poveikis socialiniams santykiams yra identiškas. Bandysime tai nustatyti tirdami konkrečią teisinę praktiką (pirmiausia konstitucinę jurisprudenciją) ir, gal būt rasime teisės principų poveikio socialiniams santykiams skirtumą.

Teisės principų reguliuojamojo poveikio ypatumai

Konstatavus tai, kad teisės aktuose įtvirtintos elgesio taisyklės skiriasi turinio bei išraiškos abstraktumu, darytina prielaida, jog itin abstraktaus elgesio modelio poveikio sociali-

niams santykiams ribos gali būti gerokai platesnės. Be to, šios ribos nėra aiškios, kol jų neapibrėžė įgaliojimas ir kompetentingas teisėkūros ir/arba teisės aiškinimo subjektas [15]. Socialinių santykių subjektai palyginti nesunkiai gali nustatyti teisės *normoje* įtvirtintos elgesio taisyklės prasmę bei derinti savo elgesį su šiuo *idealiu* teisinių santykių modeliu. Teisės normose, skirtingai nei principuose, pakankamai tiksliai ir konkrečiai formuluojamos socialinių santykių dalyvių teisės ir pareigos, taip pat jų atsiradimo sąlygos bei elgesio imperatyvų ignoravimo pasekmės. Teisės principų atžvilgiu tai padaryti gerokai sunkiau. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje daugelis visuotinai reikšmingų vertybių bei jas užtikrinančių teisių ir pareigų yra įtvirtinta labai abstrakčiai: „Lietuvos valstybę kuria Tauta. Suverenitetas priklauso Tautai“ (2 straipsnis); „Valstybinė kalba – lietuvių kalba“ (14 straipsnis); „Žmogaus laisvė neliečiama“ (20 straipsnio 1 dalis); „Šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas“ (38 straipsnio 1 dalis); „Valstybė gina vartotojo interesus“ (46 straipsnio 5 dalis); „Seimo nario asmuo neliečiamas“ (62 straipsnio 1 dalis) ir kt.

Teisės principuose įtvirtinto elgesio standarto abstraktus formulavimas turi keletą svarbių pasekmių. Viena iš jų yra tai, kad teisės principai kaip itin abstraktaus pobūdžio elgesio standartai skirtingu metu ir skirtingomis sąlygomis gali skirtingai veikti socialinę tikrovę. Viena vertus, šis veikimas priklauso nuo to, kaip plačiai (ar siaurai) teisinių santykių dalyviai interpretuoja šių standartų turinį, todėl platus principo turinys gali būti vienareikšmiškai aiškus ar daugmaž patikimai prognozuojamas tik tada, kai šį turinį bei teisės principo reguliuojančio (normatyvaus) poveikio socialiniams santykiams ribas oficialiai apibrėžia teisėkūros subjektas [16] arba subjektas, kuris turi įgaliojimus oficialiai aiškinti pirminiame teisės akte *expressis verbis* įtvirtintas ar sistemiškai aiškinant teisinį tekstą išvedamas abstraktias privalomo ar leistino elgesio nuostatas [17].

Kita vertus, nesunkiai galima rasti tokių teisinių situacijų, kur tam tikrą socialinių santykių dalyvių elgesį reguliuoja *ir* teisės principas, *ir* teisės norma arba keletas skirtingoms teisės šakoms priklausančių skirtingų teisės normų. Pavyzdžiui, konstitucinis vartotojo teisių apsaugos principas yra *expressis verbis* įtvirtintas Konstitucijos 46 straipsnyje, o šį teisės principą konkretinančios normos – Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse, Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatyme bei poįstatyminiuose teisės aktuose. Net ir tos pačios teisinės galios akte (Konstitucijoje) formuluojama teisės norma, įtvirtindama tam tikrą formaliai apibrėžtą elgesio modelį konkrečioje socialinių santykių srityje, tuo pat metu *detalizuoja* vieno arba kelių teisės principų turinį ir kartu yra *subordinuojama* teisės principams, kurių nubrėžtų teisinio reguliavimo ribų neperžengiant yra formuluojamos, sukonkretinamos, teisiniame tekste įtvirtinamos konkrečios socialinių santykių dalyvių teisės bei pareigos [18]. Dėl teisės principams būdingo didesnio abstraktumo, taigi ir gerokai platesnių reguliavimo ribų, net ir skirtingus santykius reguliuojančios teisės normos gali būti subordinuotos vienam teisės principui [19]. Kartu tai leidžia tvirtai teigti, kad ne teisės principas yra išvedamas iš skirtingų teisės normų apibendrinus jų turinį (taigi atitinka normų turinį), bet teisės normos yra subordinuojamos teisės principui, kaip konkrečios teisės šakos ar visos teisės sistemos pamatinei nuostatai.

Nustačius, koks yra teisės principuose įtvirtintų abstrakčių elgesio standartų turinys (pamatinės socialinių santykių reguliavimo kryptys), *gali būti* daugiau ar mažiau pagrįstai abejojama šiuos standartus konkretizuojančių teisės normų turiniu, t. y. kvestionuojamas norminis teisinis reguliavimas, ir keliamas klausimas, ar teisės norma, kurioje detalizuojamos kurio nors teisės principo nubrėžtos teisinio reguliavimo kryptys, atitinka principuose išreikštas visuotinai reikšmingas ir saugomas vertybes, ypač tada, kai įžvelgiama, kad *vieną* teisės principą detalizuojančios normos turinys tuo pat metu kertasi su *kito* teisės principo brėžiama reguliavimo kryptimi. Net ir tuo atveju, kai formaliai yra įžvelgiamas teisės normoje įtvirtinto reguliavimo prieštaravimas kuriam nors teisės principui, kompetentingas teisės taikymo ir aiškinimo subjektas ne visada turi galimybę konstatuoti teisės normos ydingumo faktą. Vienam iš principų „prieštaraujanti“ norma gali būti pripažįstama atitinkančia teisę, jeigu normoje įtvirtintą elgesio taisyklę (reguliavimo turinį bei ribas) galima *pateisinti* remiantis *kitu* teisės principu, kuris konkuruoja su pirmuoju [20]. Tokia situacija leidžia konstatuoti reikšmingą teisės *normų* ir *principų* skirtumą – normų tarpusavio konkurencija skiriasi nuo

teisės principų tarpusavio konkurencijos. Jeigu yra nustatoma, kad tos pačios teisinės galios akte įtvirtintos teisės normos nustato skirtingas teises bei pareigas, tai remiantis teisės normų konkurencijos sprendimo taisyklėmis *tik* viena iš normų gali būti pripažįstama *taikytina* byloje (pvz., specialiosios normos pirmumas – *lex specialis derogat legi generali*). Tokiu sprendimu *kitos* normos galia sprendžiant konkretų ginčą yra *neišvengiamai* paneigiama – šiuo atveju (ir bet kurioje analogiškoje situacijoje) teisiškai nepriekaištingas sprendimas gali būti grindžiamas tik viena ir ta pačia teisės norma (skirtingai nei konkuruojant tarpusavyje teisės principams). Be to, esant normų kolizijai (šiuo atveju ji suprantama kaip vidinis teisės prieštaravimas) „pralaimėjusioji“ norma gali ir turi būti eliminuojama iš teisės sistemos, t. y. išsprendus normų kolizijos klausimą yra *neišvengiamai* paneigiama vienos iš teisės normų atitiktis teisei. Teisės principų kolizija kaip vidinis teisės prieštaravimas yra apskritai negalima: konkrečioje byloje konkuruojantis, bet „pralaimėjęs“ teisės principas išlieka teisės sistemoje ir ateityje galės būti taikomas kitoje byloje, kurioje (priklausomai nuo faktinių aplinkybių) galbūt „nurungs“ kitą „mažesnio svorio“ teisės principą [21]. Šitai reiškiasi teisės principuose įtvirtintų pamatinių vertybių konkurencija, o šios konkurencijos rezultatai įtvirtinami teisės aiškinimo aktuose. Juose taip pat formuluojami argumentai, kuriais grindžiamas teisės principų reguliuojamasis poveikis ir principuose išreikštų vertybių pusiausvyra. Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra pabrėžęs, kad turi būti siekiama įvairių Konstitucijoje įtvirtintų ir jos saugomų bei ginamų vertybių ir jomis grindžiamų asmens, visuomenės ir valstybės interesų pusiausvyros. Konstitucinis Teismas taip pat yra konstatavęs, kad Konstitucijos vientisumo principas suponuoja tai, kad Konstitucijos vertybių sandūroje turi būti rasti sprendimai, užtikrinantys, kad nė viena iš tokių vertybių nebus paneigta ar nepagrįstai apribota [22].

Jeigu apie teisės principų reguliuojamąjį poveikį kalbama kaip apie principuose įtvirtintų vertybių pusiausvyros paiešką, vadinasi, teisės principuose įtvirtinto idealaus elgesio modelio (skirtingai nei teisės normų) *turinys* ir teisinio reguliavimo *ribos*, skirtingai nei teisės normų, *nėra savaimė aiškios*, t. y. nėra kartą ir visiems laikams įtvirtintos pirminiuose teisėkūros aktuose (kol šie aktai (nuostatos) galioja). Teisės principuose įtvirtintų imperatyvų turinys ir teisinio reguliavimo ribos dažnai sunkiau identifikuojami (palyginti su teisės normomis). Teisėkūros aktuose elgesio standartai gali būti išreikšti itin abstrakčia forma arba šiuose aktuose apskritai nerasime teisės principo *expressis verbis* išraiškos, nes tai elgesio standartas, kuris įtvirtintas ne viename ar keliuose Konstitucijos straipsniuose, bet kildinamas iš Konstitucijos kaip visumos (pavyzdžiui, Konstitucijoje nėra pažodžiui įtvirtinto Seimo narių lygiateisiškumo principo, tačiau gali būti kildinamas iš jos nuostatų visumos: 55 straipsnyje įtvirtinta, kad Seimo nariai yra Tautos atstovai; 62 straipsnyje nustatytas vienodas Seimo narių imunitetas; 63 straipsnyje nustatyti tokie patys Seimo narių įgaliojimų nutraukimo pagrindai; 69 straipsnyje įtvirtinta, kad Seimo nariai priimant įstatymus yra lygūs). Verta prisiminti ir H. L. A. Harto pastabą, kad analizuojant teisinę sistemą ne visada elgesio taisyklę galima interpretuoti pažodžiui, nors ji ir išreikšta visiems suprantamais kalbiniais ženklais [23]. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnyje nustatyta, kad nuosavybė neliečiama, taip pat kad nuosavybės teises saugo įstatymai, bet įstatymuose formuluojami ne tik nuosavybės neliečiamumo ir apsaugos imperatyvai – įstatymuose gali būti nustatyti ir nuosavybės teisių apribojimai, jeigu tokiomis priemonėmis būtina užtikrinti kitų vertybių apsaugą. Taikant įstatymus, kuriuose įtvirtinti prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių apribojimai, gali kilti abejonė, ar įstatymas neprieštaruja vertybės išreiškiantiems teisės principams. Be to, sprendžiant įstatymo atitikties Konstitucijai klausimą, t. y. tam tikrus teisės principus konkretizuojančių įstatymo normų atitikties konstituciniams principams klausimą, kartu yra sprendžiamas ir teisės principų *konkurencijos*, juose įtvirtintų vertybių kompromiso klausimas. Teisės principų ir normų sistemos darna ir vientisumas bus užtikrintas tik jei siekiant apginti vienas teisės saugomas vertybes nebus paneigiamos kitos, jei užtikrinant vienų vertybių apsaugą buvo išlaikyta tinkama pusiausvyra kitų vertybių atžvilgiu. Taigi formaliai nuosavybės teises varžančio įstatymo normos nebūtinai prieštarauja konstituciniam nuosavybės apsaugos, ar kuriam kitam prigimtines žmogaus teises įtvirtinančiam principui (su sąlyga, jog įstatymo suvaržymais nėra paneigiama pati teisės esmė). Kur baigiasi vienų ir prasideda kitų

teisės principų reguliavimo ribos kiekvienu konkrečiu atveju gali atsakyti subjektas, kuriam suteikti teisėkūros įgaliojimai arba/ir įgaliojimai oficialiai taikyti ir aiškinti teisę.

Lietuvos Respublikos Konstitucija Konstituciniam Teismui nėra suteikusi teisėkūros įgaliojimų. Pagal Konstitucijos 102 straipsnį Konstitucinis Teismas sprendžia, ar Seimo, Prezidento ir Vyriausybės teisės aktai neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams. Nuspręsti Konstitucinis Teismas gali tik tada, kai išsiaiškina įstatyme bei Konstitucijoje nustatyto teisinio reguliavimo prasmę ir palygina gautus rezultatus. Taigi, nagrinėdamas konstitucinį ginčą, Konstitucinis Teismas taiko Konstitucijos normas ir principus. Tiesiogiai taikdamas konkrečias Konstitucijos normas ar abstrakčius konstitucinius principus, Teismas privalo sprendimą motyvuoti, o motyvuodamas – aiškinti bei interpretuoti normų ir principų turinį, t. y. tiksliai apibrėžti juose įtvirtinto teisinio reguliavimo prasmę. Vadinasi, interpretuodamas Konstitucinis Teismas sukonkretina abstraktų elgesio standartą – aiškindamas pirminio teisės akto nuostatas, jo tekstą papildo teisės aiškinimo bei taikymo akto (antriniu) tekstu. Šį konkretų elgesio standartą galbūt ir galima vadinti *konkretizuojančiąja* teisės norma, tačiau jis skiriasi nuo kitų ordinarių teisės normų. Pirmiausia tuo, kad „atradus“ ir antriniuose teisės taikymo bei aiškinimo aktuose suformulavus naujas tam tikrus elgesio modelius išreiškiančias taisykles, šios neįgyja baigtinio pavidalo, kaip kitos (ordinarios) teisės normos. Teisės taikymo bei aiškinimo procese abstraktaus pobūdžio elgesio standartai nuolat papildomi vis naujais turinio aspektais, todėl išsamų reikalaujamo ar leidžiamo elgesio normatyvinį vaizdą teisės subjektai gali susidaryti tik kartu su pirminiais (teisėkūros) teisės šaltiniais analizuodami teisės taikymo bei aiškinimo aktus. Toks dinamiškas, socialinę tikrovę nuolat reflektuojantis teisės principų turinys leidžia tikėtis, kad teisė bus pajėgi vykdyti socialinio reguliavimo darnos funkciją, sudarys galimybes šalinti visuomenės narių tarpusavio konfliktus, t. y. padės užtikrinti socialinę tvarką.

Išvados

(1) Teisės principų vaidmens teisiniame procese tyrimas yra neatsiejamas nuo principų kaip savarankiškų teisės sistemos elementų, kurie egzistuoja šalia teisės normų, sampratos. Remiantis tokia išeities pozicija yra prasminga kalbėti apie teisės principų poveikio reguliuojamiems socialiniams santykiams ypatumus.

(2) Abstraktus teisės principų formulavimas pirminiuose teisėkūros aktuose bei talpus principų turinys lemia plačias poveikio reguliuojamiems santykiams ribas, todėl to paties principo determinuojamąjį poveikį gali patirti skirtingų teisės šakų normos, o tiesioginį teisės principo reguliuojamąjį poveikį – skirtingos socialinio gyvenimo sritys. Nors vienam principui subordinuotas teisės normos turinys gali prasilenkti su kituose teisės principuose įtvirtintais imperatyvais, tačiau skirtingų elgesio standartų konkurencija nereiškia vidinio prieštaravimo teisės sistemoje (jeigu teisės principuose glūdinčių vertybių kompromisas įtvirtinamas proporcingomis priemonėmis, vienu vertybių apsaugos ir užtikrinimo siekiama nepaneigiant kitų, t. y. argumentuotai derinamos skirtingos teisės principuose išreikštos teisinio reguliavimo kryptys).

(3) Reguluojančio poveikio socialiniams santykiams kryptys, kurias brėžia teisės principai, nebūtinai teikia vienareikšmį atsakymą, koks turėtų būti sprendimas konkrečioje byloje, tačiau teikia kriterijus, kurių laikantis galėtų būti sprendžiamas principuose įtvirtintų vertybių susidūrimo klausimas. Taigi teisės principų savitą konkurenciją lemia principų „nesprendžiamuo“ savybė – jie nurodo kryptį ar motyvą, į kurį būtina atsižvelgti priimant sprendimus (tiek kuriant teisę, tiek ją aiškinant bei taikant).

(4) Tiesioginis teisės principų normatyvus poveikis reiškiasi esant tam tikroms sąlygoms – tik tada (ir ta apimtimi), kai konstatuojamas norminio reguliavimo nepakankamumas (teisės spragų užpildymo funkcija) arba norminio reguliavimo prieštaravimas (teisės normų *kolizijų* sprendimo funkcija).

(5) Teisės principai (kaip ir normos) gali skirtis pagal teisinę galią, kuri priklauso nuo to, kokiam teisės akte jie įtvirtinti. Normos ir principai yra susiję hierarchiniais tarpusavio ryšiais, tačiau teisės principų vaidmuo teisiniame procese reiškiasi ne tik mažesnės galios nuostatų subordinacija didesnės galios nuostatoms. Teisės principams būdingas ne tik de-

terminuojantis_poveikis teisės normų turiniui, bet ir koordinuojantis poveikis visai teisės sistemai – teisės principai nubrėžia ne tik teisės normų, bet ir vienas kito *turinio* ribas. Taigi teisės principai gali ne tik tiesiogiai reguliuoti socialinius santykius, taip pat daro netiesioginį poveikį socialinei tikrovei: suteikia galimybę vertinti teisinių nuostatų bei jomis grindžiamų sprendimų teisėtumą, atitiktį principuose įtvirtintiems teisiniams standartams, užtikrina teisės sistemos darną, vidinį nuoseklumą, neprieštarinumą. Šie teisės principų reguliuojamojo poveikio ypatumai leidžia kalbėti apie teisės principus siejančių sisteminių ryšių įvairovę.

(6) Teisės principai savo turiniu yra tarpusavyje glaudžiai susiję, ir tai leidžia (skirtingai nei teisės normų atveju) iš vieno principų išvesti kitus principus. Ši teisės principų savybė taip pat lemia teisės principų reguliuojamojo poveikio socialiniams santykiams ypatumus. Išvestiniai principai teisinio reguliavimo ribas brėžia skirtingai nei tie atskirai paimti (ir tekste *expressis verbis* įtvirtinti) principai, kuriuos aiškinant buvo išvestas pirmasis. Taigi matome ne hierarchinės piramidės, bet teisės kaip ištisinio tinklo vaizdą. Kiekvienas šio tinklo mazgas yra savaip reikšmingas ir gali atlikti jam skirtą vaidmenį tik kartu su kitais tinklo elementais. Nuolat kintant mus supančiai socialinei tikrovei, daugiau ar mažiau konkretus, dinamiškas tinklo elementų turinys, t. y. vis nauji teisės principų turinio ir reguliuojamojo poveikio aspektai atskleidžiami ne tik teisėkūros aktuose, bet ir teisės aiškinimo bei taikymo aktuose.

PASTABOS IR LITERATŪRA

1. Formalus požiūris į teisės principus gali atrodyti paradoksalus, jeigu prisiminsime amerikiečių jurisprudencijos atstovo Ronaldo Dworkino suformuluotą nuostatą, kad teisės principai yra identifikuojami kaip privalomi imperatyvai, kaip teisė ne pagal tai, kokią formą šie įgyja „teisės imperijoje“, bet pagal teisės principams priskiriamą turinį (žr. **Dworkin R.** Taking Rights Seriously. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978. Id. A Matter of Principle. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985. Id. Law's Empire. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986).
Kita vertus, teisės principų turinys nėra tapatus vien tik teisėjo ar kito teisę kuriančio ar oficialiai aiškinančio asmens subjektyviai nuomonei, taigi teisėkūra, teisės aiškinimas bei taikymas, taigi ir teisės principų turinio formulavimas turėtų būti grindžiamas tam tikrais objektyviais kriterijais bei teisės aiškinimo logika. Be to, norint reiškinį (taip pat ir principus) identifikuoti kaip teisę, turime nustatyti, ar šio reiškinio turiniui yra suteikta kokia nors (tegl ir skirtinga) forma. Racionalių tikslų siekiantis teisininkas negali ignoruoti fakto, jog nurodymai ar leidimai, nuostatos ar nuomonės negali būti traktuojami kaip imperatyvi elgesio taisyklė (teisės norma), jei tai nėra išreikšta galiojančiame teisiniame dokumente, kuris buvo priimta laikantis atitinkamos tvarkos (žr. **Кудрявцев В. П.** О правопонимании и законности // Gosudarsvo i pravo. 1994. No. 3. S. 6). „Teisės sistemos elementai objektyviai egzistuoja tik tiek, kiek yra įtvirtinti norminiuose teisės aktuose arba kituose teisės šaltiniuose“ (žr. **Protasov V. N.** Čto i kak reguliruet pravo. – Maskva: Jurist. 1995. S. 45).
2. Pasak A. Degučio, mėginant vien empiriškai aiškinti visuomeninę tvarką, „niekada nėra žinoma, ar konkretus sprendimas neprieštarauja kitos problemos sprendimui ir ar yra kokia nors nuosekli visų tų sprendimų logika. <...> Socialinėje srityje veikia per daug faktorių, kad būtų galima be abstrahavimo, be elementų izoliavimo, be mintinio eksperimento su išgrynintomis sąvokomis gauti bent kiek patikimesnes išvadas“ (žr. **Degutis A.** Individualizmas ir visuomeninė tvarka. – Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 11–14. Panašią poziciją galima rasti ir **F. A. Hayek** knygoje: Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė, T. 1: Taisyklės ir tvarka. – Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 52, kur kritikuojamas konstryktivistinis racionalizmas kaip nepripažįstantis jokių sąmoningo proto taikymo ribų, taip pat nepripažįstantis, kad žmogaus protas kuria abstrakčias sąvokas kaip priemonę, kuri padeda įveikti konkretybės sudėtingumą, nes protas nepajėgia visiškai šios konkretybės aprėpti, jis nėra pajėgus tikrovės suvokti visoje jos įvairovėje: „Nors naudojimasis abstrakcijomis išplečia reiškinį sritį, su kuria galime intelektualiai susidoroti, jis [protas] tai daro apribodamas mūsų galią numatyti savo veiksmų padarinius ir, vadinasi, kartu apribodamas mūsų galią keisti pasaulį pagal mūsų norus“.
3. Žr.: **Kūris E.** Hartas ir mes // Hart H. L. A. Teisės samprata. – Vilnius: Pradai. 1997. P. 11; taip pat žr. **Martyšin O. V.** Sovmestimy li osnovnyje tipy ponimaniya prava. Gosudarstvo i pravo. 2003. No.

6. S. 13; **Walker, David M.** The Oxford Companion to Law. – Oxford: Clarendon Press. 1980. P. 716.
4. **Gianformaggio L.** Droit naturel // Dictionnaire encyclopedique de theorie et de sociologie du droit. Bruxelles, 1988. P. 116. Ne tik žmogaus teisių katalogas, bet ir jų prigimtiškumo savybė bei prioritetas yra įtvirtinti ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (Žin., 1992, Nr. 31-953, 33-1014).
5. Teisinio proceso kategorija šiame kontekste suprantama kaip nesibaigiantis judėjimas nuo faktinių santykių prie jiems reguliuoti skirtų oficialaus pobūdžio elgesio modelių, kurių pagrindu teisė gali kryptingai veikti socialinius santykius, t. y. juos *reguliuoti*, taip pat nuo teisės aktuose išreikštų idealaus pobūdžio elgesio standartų prie šių standartų normatyvųjį veikimą patyrusių faktinių *teisinių* santykių.
6. **Valstybės** ir teisės teorija / Atsak. red. S. Vansevičius. – Vilnius: Mintis. 1989. P. 82; **Vaišvila A.** Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2000. P. 123–124; **Bayles M. D.** Principles of Law: A Normative Analysis. – Dordrecht, Boston, Lancaster & Toyo: D. Reidel Publishing Company. 1987. P. 11–14; **Čerdancev A. F.** Teorija gosudarstva i prava. – Moskva: Jurait-M. 2001. S. 186–187.
7. Žr.: **Vaišvila A.** Op.cit. P. 58–60; **Livšic R. Z.** Teorija prava. M.: BEK, 1994, S. 77–80; **Javič L. S.** Suščnost prava. – L., 1985; **Malcev G. V.** Ponimanie prava. Podchody i problemy. – Moskva. 1999. S. 99–100.
8. **Kūris E.** Ko neparašė Rogeris Cotterrellas, arba subjektyvus teisės sociologijos įvado įvadas // Cotterrell R. Teisės sociologija. Įvadas. – Kaunas: Dangerta. 1997. P. 390–393.
9. Teisės principų sampratas (grindžiamas normų ir principų skirtumais) šios publikacijos autorius yra mėginęs klasifikuoti atsižvelgdamas į teisės sistemos elementų formaliojo apibrėžtumo požymį, t. y. kaip įvairaus abstraktumo elgesio standartai yra formuluojami bei įtvirtinami teisiniame tekste ir kokie šio požymio ypatumai teisės principų atžvilgiu (žr. **Jankauskas K.** Teisės principų samprata ir jų įtvirtinimo teisės aiškinimo aktuose ypatumai // Jurisprudencija. Lietuvos teisės universiteto leidybos centras, 2004. T. 51(43). P. 17–31).
10. Plačiau apie teisinio reguliavimo sąvokos vartojimą jos konvencine, įprasta prasme ir šios sąvokos sąlygiškumą žr. **Kūris E.** Konstituciniai principai ir konstitucijos tekstas (1) // Jurisprudencija. Lietuvos teisės universiteto leidybos centras, 2001. T. 23(15). P. 47–54.
11. **Valstybės** ir teisės teorija / Atsak. red. S. Vansevičius. – Vilnius: Mintis. 1989. P. 151; Pasak S. Aleksejevo, teisinės idėjos egzistuoja kaip neatsiejamas, organinis teisės turinio elementas nepriklausomai nuo to, ar šios idėjos yra suvoktos ir įvardytos teisės moksle bei teisinėje praktikoje ir įtvirtintos teisiniuose tekstuose kaip normos-principai (žr.: **Alekseev S. S.** Voschoždenie k pravu. Poiski i rešenija. – Moskva: Norma. 2001. S. 297–299; Id. **Pravo:** azbuka – teorija – filosofija. Opyt kompleksnogo issledovanija. – Moskva: Statut. 1999. S. 34, 254–257, 289–291; Id. **Obščiaja** teorija socialističeskogo prava. Vyp. 1. – Sverdlovsk. 1962. S. 15.
Priešingą nuomonę, kad teisės principai neegzistuoja patys savaime, o yra teisėkūros ir teisės taikymo bei aiškinimo procesų rezultatas, žr. **Alexy R.** Theory of Legal Argumentation. – Clarendon Press, Oxford. 1989. P. 4.
12. **Teorija** prava i gosudarstva / Pod red. V. V. Lazareva. – Moskva: Pravo i zakon. 2001. S. 193; **Chropaniuk V. N.** Teorija gosudarstva i prava. – Moskva. 2000. S. 215–216.: „Teisės principai gali būti specialiai įtvirtinti bendrosiose teisės normose (normose-principuose) – konstitucijose, įstatymų, kodeksų preambulėse arba gali sudaryti pačią teisės materiją, įsiskverbdami į teisės normų vidinį turinį.“
13. **Kūris E.** Konstitucija ir jos aiškinimas. Politologija. 1999/2 (14). P. 3–16; Constitutional Principles in the Jurisprudence of the Constitutional Court // Constitutional Justice in Lithuania. – Vilnius: Constitutional Court of the Republic of Lithuania, 2003. P. 377–388; **Jarašiūnas E.** Keletas Konstitucinio Teismo, vieno iš konstitucinės doktrinos kūrėjų, veiklos aspektų // Jurisprudencija. Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 1999. Nr. 12(4). P. 47–57; Id. Valstybės valdžios institucijų santykiai ir Konstitucinis Teismas. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras. 2003. P. 22–25; **Protasov V. N.** Čto i kak reguliruet pravo. – Moskva: Jurist, 1995. S. 45–48; **Dworkin R.** Taking Rights Seriously. P. 22–31; **MacCormick N., Weinberger O.** An Institutional Theory of Law: New Approaches to Legal Positivism. – Dordrecht, Boston, Lancaster, Tokyo: D. Reidel Publishing Company, 1986. P. 67–74; **Bayles M. D.** Principles of legislation. – Detroit: Wayne State University press, 1978. P. 42–44. Id. **Principles** of Law: A Normative Analysis. P. 11–14.
Konstitucinis Teismas savo nutarimuose yra ne kartą konstatavęs, kad teisės subjektus, taip pat ir įstatymų leidėją – saisto Konstitucijos normos ir principai: atviros, teisingos, darbios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis, konstitucinis socialinės darnos imperatyvas, prigimtinio teisingumo, protingumo bei proporcingumo principai, kiti teisinės valstybės reikalavimai, suponuojantys teisinį tikrumą, stabilumą, teisėtų lūkesčių apsaugą ir kt. (žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimą (Žin, 2003, Nr. 68-3094), taip pat 2003 m. birželio 10 d.,

2003 m. kovo 4 d. 2003 m. sausio 24 d. 2002 m. kovo 14 d. ir kitus nutarimus). Pažymėtina ir tai, kad ankstesniuose savo nutarimuose Konstitucinis Teismas tiesiogiai nenurodydavo, jog įstatymų leidėją ir kitus subjektus saisto konstituciniai principai (pvz.: „<...> Seimas, įgyvendindamas savo diskreciją nustatyti diferencijuotą apkaltos proceso tvarką, yra saistomas apkaltos konstitucinės sampratos“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 259 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Žin., 1999, Nr. 42-1345)). Kai kuriuose Konstitucinio Teismo nutarimuose buvo konstatuojamas imperatyvus teisės principų pobūdis, tačiau greta nurodomas ir konkretus Konstitucijos teksto straipsnis (jo dalis), kuriame yra įtvirtintas vienas ar kitas teisės principas (pvz.: „<...> įstatymų leidėjas yra saistomas Konstitucijos 5 ir kituose straipsniuose įtvirtintos valdžių pusiausvyros bei Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalyje įtvirtinto teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo.“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25(1), 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69(1) ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Žin., 1999, Nr. 109-3192).

14. Pasak Paryžiaus I (Sorbonos) universiteto Europos ir lyginamosios teisės profesoriaus Otto Pfersmanno, esminis teisės principo požymis (kuriuo principas skiriasi nuo normos) yra tai, kad konstitucinis teisės principas, kuriame yra formuluojamas bei įtvirtinamas socialinės apsaugos siekis, skiriasi nuo normos [kurioje formuluojamą bendro pobūdžio leidimą kreiptis su atitinkamais reikalavimais atitinka (koresponduoja) įstatymuose įtvirtinta kito teisės subjekto (valstybės institucijų) pareiga] tuo, kad teisės principo įtvirtinimas konstitucijos tekste savaime nereiškia, kad yra įtvirtinamas tokio pat pobūdžio bendrasis leidimas, kurį atitinka įstatyme nustatyta pareiga. Todėl socialinių teisių reglamentavimas konstitucinėmis nuostatomis nėra savaime pakankamas atitinkamiems faktiniams teisiniams santykiams atsirasti. Tam tikrus tikslus, siekius, vertybes formuluojantis bei įtvirtinantis abstraktus teisės principas neturi teisinio reguliavimo savybės, kaip teisės norma. Tam tikrais atvejais teisės principas gali būti ne deklaratyvus, bet „veikiantis“, t. y. gali reguliuoti socialinius santykius tiesiogiai, tačiau tik tada, kai kompetentingas teisėkūros subjektas įstatymuose įtvirtina aiškias pareigas, kurių pažeidimą galima gana nesunkiai nustatyti ir pašalinti kreipiantis dėl teisminės gynybos. Kitais žodžiais tariant, teisės principas įgyja normatyvumo sūvį (teisinio reguliavimo savybę) tik tada, kai yra detalizuojamas teisės normose (žr. Značenie konstitucionnykh principov v sravnitel'nom konstitucionnom prave // Konstitucionnoe pravosudie i socialnoe gosudarstvo. Sbornik dokladov. – Moskva: Institut prava i public'noi politiki. 2003. P. 28–42).
15. Konstitucijos nuostatos yra visuotinai aprobuotos remiantis tam tikra vertybių sistema, taip pat viduje koordinuotos, sudaro vieningą visumą, tačiau Konstitucija ne kodifikuoja, o tik reguliuoja, dažnai gana dogmatiškai ir tik bendrais bruožais. Be to, tam tikri teisinio reguliavimo aspektai kai kuriais atvejais yra nutylėti arba pateikti tokia forma, kuri leistų daryti platesnes išvadas (žr. **Pavilonis V.** Konstitucijos interpretavimas vykdant abstrakčią teisės aktų teisėtumo kontrolę // Konstitucinės priežiūros institucijų baigiamieji aktai. 1998 m. rugsėjo 9-10 d Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo konferencijos medžiaga. – Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2000. P. 10-11).
16. Pažymėtina, kad toks autentiškas teisės aiškinimas nėra vienareikšmiškai vertinamas. Pasak V. Mikelėno, „įstatymų leidėjas, nevykdydamas teisės taikymo funkcijos ir gerbdamas valdžių padalijimo bei teismo nepriklausomumo principus, tik išimtiniais atvejais naudojasi savo teise aiškinti priimtus įstatymus“. Be to, autentiškas teisės aiškinimas „turi grįžtamąją galią, o tai kai kada prieštarauja visuomeninių santykių stabilumo siekiui (**Mikelėnienė D., Mikelėnas V.** Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius: Justitia. 1999. P. 248).
17. 1993 m. lapkričio 8 d. nutarime Konstitucinis Teismas suformulavo doktriną, pagal kurią konstitucinis asmenų lygybės principas taikytinas tik fiziniams, bet ne juridiniams asmenims (žr. Konstitucinio Teismo 1993 m. lapkričio 8 d. nutarimas. Žin., 1993, Nr. 61-1166). Vėlesniuose Konstitucinio Teismo nutarimuose tokia asmenų lygybės doktrina buvo iš esmės pakoreguota, įtvirtinus, kad konstitucinis asmenų lygybės principas taikytinas ne tik fiziniams, bet ir juridiniams asmenims (žr. Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d. nutarimas. Žin., 1996, Nr. 20-537). Konstitucijos 23 straipsnyje nustatyta, kad nuosavybė neliečiama, kad nuosavybės teises saugo įstatymai ir nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama. Konstitucinis Teismas, sistemiškai interpretuodamas Konstitucijos nuostatas, įtvirtino ir tai, kad nuosavybė ne tik suteikia teises savininkams, bet ir įpareigoja (žr. Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 4 d. (Žin., 2002, Nr. 24–889), 2003 m. kovo 4 d. (Žin., 2003, Nr. 24–1004) nutarimus). Teisėtų lūkesčių apsaugos principą Konstitucinis Teismas savo doktrinoje susiejo su visų valstybės institucijų pareiga laikytis prisiimtų įsipareigojimų, taip pat pažymėjo, kad šis principas reiškia ir įgytų teisių apsaugą, t. y. asmenys turi teisę pagrįstai tikėtis, kad jų pagal galiojančius teisės aktus

įgytos teisės bus išlaikytos nustatytą laiką ir galės būti realiai įgyvendinamos, kad teisėtų lūkesčių principas sietinas su asmens, kuris įgijo teisę į įstatymu nustatytą pensiją, nuosavybės teisių apsauga (žr. Konstitucinio Teismo 2001 m. gruodžio 18 d. (Žin., Nr. 107–3885) ir 2003 m. liepos 4 d. (Žin., 2003, Nr. 68–3094) nutarimai).

18. Konstitucijos 20 straipsnio 3 dalies norma, kad nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrindimas, sukonkretina kelis konstitucinius principus – kad žmogaus laisvė neliečiama (20 straipsnio 1 dalis), kad niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba laikomas suimtas ir kad niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas (20 straipsnio 2 dalis), kad asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą (31 straipsnio 6 dalis). Kartu Konstitucijos 20 straipsnio 3 dalies nuostatoje yra įtvirtintas pamatinis teisės principas, kuris reiškia tai, kad negali būti priimtas joks įstatymas ir nustatytas toks teisinis reguliavimas, kuris prieštarautų šioje nuostatoje įtvirtintam imperatyvui. Valstybės socialinės orientacijos konstitucinis principas determinuoja senatvės, invalidumo ir kitų pensijų, taip pat socialinių pašalpų ir lengvatų, socialinių paslaugų santykius reguliuojančias teisės normas (žr. Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas (Žin., 2004, Nr. 38–1236)).
19. Konstitucinis Teismo jurisprudencijoje konstatuota, kad Konstitucijos 31 straipsnio 5 dalies nuostatoje („Niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą antrą kartą“) atsispindi teisės principas *non bis in idem*: asmuo negali būti baudžiamas antrą kartą už tą patį teisės pažeidimą, t. y. šis konstitucinis principas taikytinas ne tik nusikaltimų, bet ir kitų padarytų teisės pažeidimų atžvilgiu. Konstitucinis Teismas išaiškino, kad minėtas principas nereiškia, kad už teisės pažeidimą asmeniui apskritai negali būti taikomos skirtingos teisinės atsakomybės rūšys, taip pat kad už nusikaltimą jam negali būti taikoma pagrindinė ir papildoma bausmė, o už administracinį teisės pažeidimą – pagrindinė ir papildoma administracinė nuobauda (Konstitucinio Teismo 2001 m. gegužės 7 d. nutarimas (Žin., 2001, Nr. 39-1373); Konstitucinio Teismo 2001 m. spalio 2 d. nutarimas (Žin., 2001, Nr. 85-2977); Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas (Žin., 2003, Nr. 68-3094)).
20. Konstitucijos 29 straipsnio nuostatose yra įtvirtintas visų asmenų lygybės principas, įpareigojantis vienodus faktus teisiškai vertinti vienodai ir draudžiantis iš esmės tokius pat faktus savavališkai vertinti skirtingai. Kartu šis konstitucinis principas nepaneigia to, kad įstatyme gali būti nustatytas nevienodas teisinis reguliavimas tam tikrų asmenų kategorijų, esančių skirtingose padėtyse, atžvilgiu (Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. (Žin., 1996, Nr. 9-228), 2000 m. gegužės 8 d. (Žin., 2000, Nr. 39-1105) nutarimai). Tačiau konstitucinis asmenų lygybės principas būtų pažeidžiamas, jeigu tam tikra grupė asmenų, kuriems yra skirta teisės norma, palyginti su kitais tos pačios normos adresatais, būtų kitaip traktuojama, nors tarp tų grupių nėra tokio pobūdžio ir tokios apimties skirtumų, kad toks nevienodas traktavimas būtų objektyviai pateisintinas (Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas. Žin., 1996, Nr. 114-2643).
Dar vienas teisės principuose įtvirtintų vertybių konkurencijos pavyzdys (kai buvo konstatuotas prieštaravimas teisei): Europos Žmogaus Teisių Teismas 1998 m. birželio 9 d. sprendimu byloje Teixeira de Castro prieš Portugaliją (Cour Eur. D. H., arret Teixeira de Castro du 9 juin 1998, Recueil 1998 - IV) konstatavo, kad viešu interesu negalima pateisinti tokių įrodymų rinkimo ir panaudojimo, kurie gauti išprovokavus nusikaltimą. Policijos provokacijomis gautų įrodinėjimo priemonių naudojimas negali būti pateisintas viešuoju interesu. Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažino, kad buvo pažeista Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalis.
Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra sprendęs privataus ir viešojo interesų konkurencijos klausimą: „Nuosavybės grąžinimo apribojimo negalima pateisinti abstrakčiu visuomenės poreikiu“ (Konstitucinio Teismo 1994 m. gegužės 27 d. nutarimas. Žin., 1994, Nr. 42-771).
21. Pasak R. Dworkino, teisės principai, skirtingai negu teisės normos, nesuteikia vienareikšmio atsakymo, kokios turėtų būti sprendimas ir teisinės pasekmės byloje. Teisės principai nefunkcionuoja teisinio argumentavimo procese „viskas arba nieko“ būdu, o tik nurodo kryptį ar motyvą, į kurį būtina atsižvelgti priimant sprendimą, tačiau šis motyvas konkuruoja su kitais motyvais ir kuris nors iš jų gali būti nustelbtas stipresniojo (žr. **Dworkin R.** Taking Rights Seriously. P. 24).
22. Žr. Lietuvos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimą (Žin., 2001, nr. 62-2276); Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra pažymėjęs, kad Konstitucija yra vientisas aktas (Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalis). Jos normos ir principai sudaro darnią sistemą. Nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima aiškinti taip, kad būtų iškreiptas arba paneigtas kurios nors kitos konstitucinės nuostatos turinys, nes taip būtų iškreipta viso konstitucinio reguliavimo esmė, pažeista Konstitucijoje įtvirtintų vertybių pusiausvyra (žr. Konstitucinio Teismo 2004 m. balandžio 15

d. nutarimą (Žin., 2004, Nr. 56-1948), taip pat 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimą (Žin., 2003, Nr. 115-5221).

Dar vienas teisės principų konkurencijos pavyzdys: „Konstitucijos 22 straipsnio nuostatos, įtvirtinančios privataus gyvenimo neliečiamumą, yra susijusios su kitomis Konstitucijos nuostatomis ir aiškintinos atsižvelgiant į jas, nagrinėjamos bylos kontekste – į Konstitucijos 25 straipsnio nuostatas, įtvirtinančias teisę į informaciją. Tarp Konstitucijos 22 ir 25 straipsniuose įtvirtintų vertybių yra pusiausvyra. Įstatymų leidėjui reguliuojant visuomenės informavimo santykius kyla pareiga paisyti minėtų konstitucinių vertybių pusiausvyros (Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas, (Žin., 2002, Nr. 104-4675)).

Būtinumą ieškoti teisės principuose įtvirtintų vertybių užtikrinimo pusiausvyros pabrėžia ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr.1 „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 7¹ straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo taikymo teismų praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas“ (Teismų praktika, 1998, Nr.9).

23. **Hart H. L. A.** Teisės samprata / Vertė E. Kūris. Vilnius: pradai. 1997. P. 49.

24. Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos muziejų įstatymo 5 straipsnio 2 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (Žin., 1999, Nr. 26–740); Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 8 straipsnio ir 14 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (Žin., 2002, Nr. 104–4675).

The Role of the Principles of Law in the Legal Process and Peculiarities of Their Effect on Relations Regulated

Doctoral Candidate Kęstutis Jankauskas

Mykolas Romeris University

Keywords: *the principles of law, legal system, legal process, constitutional doctrine*

SUMMARY

In the article principles of law are analysed, as well as their functions in the legal process and the relation between principles of law and legal regulation. One attempts to show that the concept of principles of law, the place and meaning of principles of law in the legal system depends on whether the principles are attributed the feature of normative effect on social relations. Alongside, one reasons the concept of legal principles as independent elements of the legal system on the grounds of the methods of legal dogmatic, critical analysis and the comparative method. Such concept of legal principles is illustrated by examples from constitutional jurisprudence. All this permits to assert that in the legal process principles of law (not only legal norms) perform independent functions, characteristic of them only.

Principles of law are different from norms by peculiar, distinctive normative effect on the regulated social relations. This is linked with peculiarities of the manifestation of legal principles in legal acts. The capacious content of the principles and abstract formulation of legal principles in primary legal acts determine broad limits of effects on the regulated relations, therefore, under the regulating and determining effect of one and the same principle different areas of social life and the norms of law particularising this effect can find their place. The direct normative effect of principles of law manifests itself under certain conditions, i.e. only then (and to the corresponding extent), when one hold insufficiency of normative regulation (function of filling in the gaps of law) or inconsistency of normative regulation (function of solution of collisions of legal norms).

Principles of law are characterised by special, peculiar inter-competition, which is different than that of legal norms. It is possible that the content of a legal norm subordinated to one of principles of law does not conform to with the imperatives established in other principles of law. The conflict with the standard of behaviour of superior legal power always means that there is an inner conflict (collision) in the legal system, while the competition of provisions of the same legal power may be justified as being legal regulation establishing an exception, in case such an exception might be justified on the grounds of one or several principles of law, establishing fundamental values. The regulation establishing a compromise of different standards (values) of behaviour will not bring about a conflict within the legal system, if the compromise is established by proportional means, when the protection and ensuring of certain values are attempted by not denying the other ones, i.e. when different guidelines of legal regulation expressed in principles of law are reasonably coordinated. Principles of law are not only related with other elements of the legal system by means of logical (systemic) ties, the identification of which influences and shifts, i.e. determines, the content of legal norms, but also they also draw the line on the limits of the content of one another and coordinate all legal system, as well as exerts indirect influence on the regulated relations: they provide with an opportunity to assess the legality of legal provisions and that of decisions based on the latter, as well as their conformity to the legal standards established in the principles, and thus ensure harmony of the legal system, its inner consistency and non-discrepancy. Thus, the peculiarities of the regulatory effect of principles of law permit one to speak about peculiarities of systemic relations interfacing principles of law.

The issues of the regulatory effect of principles of law on social relations, which are raised in this article, are linked with the powers of entities of application of law and of its interpretation, their

powers to officially define and consolidate the content and limits of the content of the regulatory (normative) effect of principles of law in acts of interpretation and application of law.

